

„КАТЕРЕЩИТЕ СЕ МОМЧЕТА“ И АНГЛИЙСКОТО ОБЩЕСТВО ПРЕЗ ИНДУСТРИАЛНАТА ЕПОХА: ОБЩЕСТВЕН НАТИСК И ЗАКОНОДАТЕЛНИ ПРОМЕНИ

Татяна Лефтерова-Стойчева

“THE CLIMBING BOYS” AND THE ENGLISH SOCIETY IN THE INDUSTRIAL AGE: PUBLIC PRESSURE AND LEGISLATIVE CHANGES

Tatyana Lefterova-Stoycheva¹, Shumen University, Bulgaria

DOI: <https://doi.org/10.46687/TEUZ8225>

Abstract: *The practice of the climbing boys in the business of sweeping chimneys was spread in England during the Industrial Age (18th - 19th c.). The question of boys' exploitation is part of the problem of child labour, but it precedes and outlives the overall child exploitation in the factories and mines. This is a sphere where the English society demonstrates conservatism and reluctance to change the attitude to the children of the poor families. The needed legislation was postponed and cost several generations of miserable and deprived boys, losing their health, and often their lives in the chimneys of the rich owners of buildings and mansions. The compassion of some citizens was not enough to convince the lawmakers that the life of children was more valuable than their houses. This was the main topic of the discussions between the lords and the reformers in the Parliament. The struggle for the protection of the climbing boys started in the late 18th c. and is considered successfully finished with the Act of 1875.*

Key words: *climbing boys, chimney sweepers, legislation, philanthropists, Parliament*

В хода на драматичното повествование вероятно малко читатели обръщат внимание на думите на един от епизодичните герои в романа на Чарлз Дикенс „Приключенията на Оливър Туист“: Гемфийлд. Като опитен майстор коминочистач той смущаващо откровено споделя своята гледна точка за работата на малките момчета, чиято задача е да се катерят и чистят комините. Безникакви скрупули героят говори за ползата от горящия пламък под детските крака и как той ги мотивира да излязат по-бързо от комина, особено ако са се заклешили, което е нещо нормално, тъй като момчетата по принцип са упорити и мързеливи. Според майстора в такива случаи трябва да се действа решително, а не само с някакъв пушек, дори обгарянето на краката с цел да се запази човешки живот може да се определи като

¹ Tatyana Lefterova-Stoycheva is a Doctoral student at the Department of History and Archaeology at the Faculty of Humanities of *Konstantin Preslavsky* University of Shumen. Her academic interests include History of England in the 19th century: social issues during the Industrial Age, development of British political system, workers' standards of living, and child labour. Email: tatyana.lefterova@ieg.eu

хуманна постъпка.² За съжаление позицията на героя, изразена с известна доза сарказъм от страна на писателя, показва традиционното отношение на майсторите в Англия към тези малки момчета, които са наемани като чираци за черната и нездравословна професия на коминочистачи. Подобни мнения съвсем не са авторова измислица, а отражение на суровата реалност. Те са изказвани дори в Парламента, когато са изслушвани свидетели, майстори и членове на комисии. Последните са неколккратно назначавани при всяка законодателна инициатива, защото лордовете обикновено не успяват да се убедят, че това занимание е достатъчно опасно за децата и че е по-правилно да лишат горките собственици на имения и сгради от ценните услуги на момчетата.

Тази нехуманна практика съществува на Острова почти цели два века. Тя възниква преди масовата експлоатация на деца във фабриките и мините и я е надживяла хронологически, защото според общоприетото мнение нейният край е поставен със закона от 1875 г., когато регулацията на другите сфери вече е била факт. Дългата и тъжна история на „катерещите се момчета“, както и на борбата за отмяна на тази жестока практика, ще помогнат да се отговори на следните въпроси – как английската политическа система от индустриалната епоха реагира на наболелите социални въпроси, как законотворческата дейност отразява и коригира установените дефекти в обществените отношения и доколко е зряло британското общество, за да защити децата си от своеволията на недобросъвестните работодатели.

Според сведенията началото на експлоатацията на малките момчета се свързва с осемнадесети век, когато се променя концепцията за отопление на домовете. Голяма част от авторите смятат, че въпросът за професионалното почистване на комините е поставен на дневен ред след Големия пожар в Лондон от 1666 г. (Manen, 2010, p. 37). Така широките комини, които до този момент били чистени от прислугата, качена на камината, са заменени от сложна система от димоотводи, които отвеждат нагоре мръсния въздух. Паралелно с тях се появяват и затворените камини, като така в помещенията се осигуряват повече чистота и уют (Hammond, 1949, p. 17). Проблемът е, че единствено малките деца, които се отличават с достатъчно нисък ръст, могат да се промъкнат през тесните и криволичещи пасажии на богатите къщи и да се доберат до комина. Все още съоръжения за почистване на саждите не са измислени, а и не е било нужно при наличието на „голи таралежчета“, продавани на цената на един териер (Turner, 1950, p. 34). Обаче дори когато благодарение на техническия напредък тези открития стават реалност, майсторите и богатите собственици показват завиден консерватизъм и упорито настояват вместо машини да продължават да се използват „живите четки“ (Hammond, Op. cit., p. 182).

² Dikens, Ch. (1979). Oliver Tuist. III gl. [Дикенс, Ч. (1979). *Приключенията на Оливър Туист*. Издателство Отечество.] <https://chitanka.info/text/7794-prikljuchenijata-na-olivyr-tuist>

Има сведения, че само в Лондон през 1797 г. има около двеста наемници, които разполагат с по няколко чирака. Обикновено децата са или сираци, взети от енорийските приюти, или продадени от бедните си родители само за няколко паунда, или отвлечени и отведени в отдалечени райони, затова по принцип никой близък не се интересува от тях, освен самите им господари, на чийто произвол са оставени (Hammond, Op. cit., p. 178). Най-често момчетата били между шест- и осемгодишни, но се срещат и четири-петгодишни, като тяхната цена дори е по-висока, защото те са по-подходящи за най-тесните проходи. Има регистриран случай на дете на четири години, продадено на майстор коминочистач от собствената си майка, която е просякиня (Hammond, Op. cit., p. 178).

Когато малкото дете попадне в ръцете на такъв наемник, следват тежки месеци на обучение, които по-скоро могат да се определят като жестоки изтезания. Най-сериозните препятствия пред бъдещия професионалист са страхът от тъмните и мръсни пасажи и все още неукрепналата плът на крайниците. Първото се преодолява с нанасяне на бой преди влизане в комина и заплаха от допълнителен такъв, ако не се свърши работа. Лактите и коленете се разраняват, но после не се лекуват, а напротив – търкат се със саламура и се обгарят, за да закоравеят. Някои майстори се оплакват от твърде нежната плът на някои деца като проблем пред тяхното обучение (Hammond, Op. cit., p. 178). Новите момчета често са поставяни на раменете на по-опитните, които са задължени да ги бодат с игли по ходилата или да ги парят с огън, за да продължават нагоре по комина (Turner, Op. cit., p. 34).

След като преминат месеците на мъчителна подготовка, а коленете и лактите закоравеят, момчетата вече стават достойни да продължат нещастния си живот по обичайния начин – тежък труд в комините, оскъдна храна и липса на хигиена. След дългите работни дни децата спят най-често в мазите или под стълбищата върху чувалите със сажди. Къпането е рядкост, защото се смята, че ще ги изнежи отново. Някои комини са толкова тесни, че дори дрехите пречат и има опасност да се заклещят от набраната риза, затова в тези случаи първо събличат децата голи, бият ги, за да не се плашат, и ги пускат да пълзят вътре. Придвижването става с ръце напред и подпиране с коленете. Саждите трябва да се изстъргват с четки, но понякога и с нокти. Има описани случаи на отчупени цели парчета хоросан, от които само шапката предпазва главата на детето от тежки наранявания (Hammond, Op. cit., p. 183). Най-опасни са хоризонталните пасажи или нишите, където се събират сажди и може да се стигне до задушавания. Особена жестокост е запалването на огън отдолу, за да се принуди момчето да се бори да излезе при риск или съмнение за заклещване в пасажите. Крайната цел е детето да се покаже отгоре на покрива, подавайки се от комина. Но имало случаи той да се счупи и да падне заедно с момчето в него. Макар и рядко, господарите не се колебаят да пускат деца да чистят и при запален огън

или все още горещ комин, което увеличава опасността от изгаряне и фатален край. Има няколко записани случая. През 1786 г. коминочистачът Джеймс Дън разказва пред комисия, че така е бил осакатен още като е бил на десет години. Друг интересен пример е едно повикване по спешност заради запален непочистен комин, когато домакинята е очаквала гости и не бивало да се изложи. Така момчето Сидни Смит е трябвало да чисти при екстремни обстоятелства (Turner, Op. cit., p. 35).

Децата обикновено трябва да носят сами чувалите със сажди, под чиято тежест те трайно се прегърбвали. Заниманията им са разнообразявани със задължението да викат по улиците, рекламирайки фирмите на господарите си сутрин още по тъмно. Имало е случаи, когато нощем най-малките са пускани в обществените отходни места да търсят изпуснати ценности от гражданите, за да носят допълнителна печалба на своите наемници (Turner, Op. cit., p. 36). Резултатът е тъжната гледка на малки деца с деформирани крайници, недоразвити тела и черни лица, страдащи от типични за заниманията им болести, като например рак на скротума. През 1817 г. д-р Ричард Райт го нарича „рак на коминочистача“ в доклада си пред Камарата на общините (Turner, Op. cit., p. 36).

Не можем да кажем, че жестокото отношение към момчетата, както и тяхната тежка съдба са останали напълно незабелязани от обществото. Историята познава много примери на самоотвержени ентузиасты, филантропи и хуманисти, които се борят, за да променят положението на малките коминочистачи.

През XVIII век такъв е примерът с филантропа Джонас Хануей. В своите памфлети той използва саркастични сравнения от областта на антропологията и познанията си за другите раси – например, че някои племена си изяждали децата, но поне първо ги убивали, а не ги измъчвали с огън, сажди, студ, глад, жажда и голота. Още през 1767 г. той пише, че никой не защитава бедните и черни от сажди хлапета и те са третирани по-зле и от кучета. (Horn, 1994, p. 27). Сблъсквайки се с консервативните нагласи на представителите на Парламента, съвсем реалистично преценява, че няма как напълно да се прекрати практиката и затова поне се опитва да издейства облекчаване на условията. Отправя упреци към господарите, които не се грижат за момчетата, и призовава да се осигури неделно училище за децата. Благодарение на неговите, както и на усилията на още няколко други добри хора, се стига до акта от 1788 (Turner, Op. cit., p. 37).

Хануей се сближава с Дейвид Портър, който се включва в борбата. Израснал като дете на пътуващ коминочистач, Портър от малък изпитва несгодите на професията, но успява да се превърне в амбициозен и успешен предприемач. Дори причината да подкрепи кампанията на Хануей донякъде е свързана с бизнес съображения – осъзнава, че за по-голямата част от коминочистачите няма достатъчно търсене и това обрича тях и момчетата,

които са наели, на бедност. От опита на своя баща той достига до извода, че най-голяма опасност за бизнеса са т.нар. пътуващи коминочистачи. Една държавна намеса и регулация би внесла ред в създалата се ситуация. Особените му подбуди при включването в кампаниите за законова уредба на проблемите стават причина по-късно Портър да промени позицията си и е обвинен в измяна, когато става ясно, че не се стреми към тотална забрана за чистене на комините от човешка ръка. Той смята, че е достатъчно да има добър подход и хуманно третиране на момчетата. Може да се каже, че в неговите мотиви има комерсиален елемент. И макар че неговият баща е умрял от рак на скротума, болест, която традиционно е свързвана с професията на коминочистачите, той намира причината за това не в професията като цяло, а в лошата хигиена и неправилния подход. Затова и на практика се опитва да докаже своята теза, като проявява хуманно отношение и загриженост към момчетата, които наема за коминочистачи, бивайки един от най-успелите предприемачи в този бизнес, а след 1800 г. прави кариера и в строителството (Manen, Op. cit., pp. 59 – 63).

Може да се каже, че Дейвид Портър е особен случай и изключение сред майсторите коминочистачи, които се защитават от обществените критики не чрез хуманно отношение към децата, а чрез реклама на своя професионализъм. Във визитките си те определят работата си като полезна и достойна, а себе си като уважавани, честни и способни предприемачи. На рекламните изображения те са представяни заобиколени от своите добре облечени чираци, като често присъства комин, от който се подава главата на момче, а от съседния комин се издигат пламъци, като намек за изключителното значение на техния труд. Обещанията са, че работата ще се извърши бързо, професионално и с най-голяма грижа и внимание. Обичайно е да се спомене известна обществена личност, която редовно се възползва от техните услуги. Понякога се съдържат и предупреждения за измамници или небрежно работещи коминочистачи. В по-ранните визитки в изображенията присъстват прегърбени от носенето на чували със сажди момчета, но най-притеснителното е, че обещанието за наличие на достатъчно малки момчета за най-тесните димоотводи е доста често срещано и в по-късните визитки. Крайният извод е, че в рекламата се акцентира върху надеждността и коректността при добре извършената работа, а загрижеността за здравето и благосъстоянието на децата не представлява никакъв приоритет (Manen, Op. cit., pp. 64 – 67).

Законът от 1788 г. има своите недостатъци и пробойни, според Хамонд той е скромен на хартия и неефективен на практика и няма как нещата да се случат по друг начин, тъй като децата се катерят по комините на самите законодатели (Hammond, Op. cit., p. 177). В Камарата на общините той е внесен от Робърт Бъртън и успява да мине при трите четения, но аристократите умишлено го осакатяват, като пропускат да уточнят важни клаузи. Ограничението е да не се наемат момчета под 8 години, а един и

същи господар да не ползва повече от 6 чираци. Всяко момче трябва да има изписани името и адреса на господаря си върху шапката. Ограничава се и викането по улиците – то не може да става следобед, сутрин преди седем часа през зимата и преди пет часа през лятото. Има изисквания за хуманно отношение като къпане веднъж седмично, посещаване на църква в неделя, забрана за катерене при горяща камина и забрана за използване на насилие. Проблемът е, че не се предвижда добър контрол, и затова нещата продължават както преди. Лъже се за възрастта на момчетата, наемниците на по-малки момчета услужливо ги предлагат на колегите си, вървят и рекламните между тях за най-малките „живи четки“ и жестокостта не спира. Трафикът продължава, дори са регистрирани случаи, когато самите родители лъжат пред магистратите, за да избегнат нуждата от подписване на договор (Hammond, *Op. cit.*, p. 182).

Все пак има и положителни пориви за промяна, но по-скоро свързани с опитите на състрадателни хора от обществеността, които се опитват да направят нещо добро за момчетата. Споменатият вече майстор Дейвид Потър е един от примерите за наемник, който се отличава с по-хуманна нагласа. В неделя неговите деца ходели на църква и неделно училище, което изисквало изкъпване, хигиена и наличие на чисти дрехи. Те били осигурени от една мила госпожа. След църква момчетата ядели вкусен обяд с месо. Господин Портър давал добър пример, но само някои са се повлияли. Той е един от активните участници в Обществото за подпомагане на бедните (1797), което през 1800 г. се преименува в Приятелско общество, като за тези три години поддържа обществен интерес чрез издаването на „Доклади“, свързани с положението и грижите за момчетата. Създава се и Общество за защита и обучение на чираци коминочистачи (1800), в което Портър също играе значителна роля. Всички тези организации правят опити и показват желанието на немалка група хора да се следи прилагането на регулациите от 1788 г. (Hammond, *Op. cit.*, p. 184). Не престават и опитите да се поправят пропуските на този закон, като 1804 г. е белязана от поредната законодателна инициатива, в която основни действащи фигури са Дейвид Портър, Уилям Тук и още няколко филантропи, които внасят петиции в Парламента. Този път „Обществото“ разчита на лобитата и връзките в двете камари, но стратегията се оказва отново безуспешна въпреки положителните очаквания (Manen, *Op. cit.*, pp. 222 – 228).

Освен със законови средства и морални послания за защита на момчетата, от 1803 г. се действа и в друга посока – решаване на проблема чрез технически нововъведения. Уилям Тук става известен с популяризирането на новоизобретена машина, чрез която да се почистват комините. През 1803 г. в Лондон е основано „Общество за отмяна на нуждата от катерещи се момчета“, което имало много членове и действа през по-голямата част от XIX век. Като част от своята кампания и за да мотивира коминочистачите, то предлага награда при закупуване на почистваща машина от майстор

коминочистач. Има опити да се забрани старата практика в радиус десет мили, отново чрез закон, но той е отхвърлен от лордовете. Полагат се неимоверни усилия да се преодолеят предразсъдъците и да се докаже, че механичните средства също са добри и не е нужна експлоатацията на деца. Правят се експерименти и демонстрации; през 1805 г. известният дърводелец Джордж Сمارт усъвършенства машината, която вече е наречена „Скандископ“. Същото съоръжение през 1828 г. е допълнително подобро от Джоузеф Глас, който е нает да прави демонстрации и успява да осъществи множество продажби, благодарение на дружеството в Лондон. Малко след създаването на обществото в столицата се появяват такива и в Шефилд, в Лийдс, по-късно и в Дерби, Бристол и Ливърпул. Прашат се петиции в Парламента за пълна забрана на „катерещи се момчета“, защото опасенията са, че дори новите съоръжения да са ефективни, заради икономически изгоди има риск нехуманните практики да продължат (Hammond, Op. cit., pp. 184 – 185).

За съжаление, невъзпремчивостта и враждебността на наемниците към техническите средства и промените са непреодолими. През 1825 г. група от коминочистачи основават „Комитет на майсторите коминочистачи“ в Лондон и Уестминстър. Тяхното организиране е отговор на организациите, които се създават в защита на момчетата. Те не приемат критиките към техните традиционни практики и ги определят като груби и неоснователни. Отхвърлят техническите съоръжения като неразумна алтернатива на момчетата, обвиняват филантропите за това, че ангажират непрофесионалисти и така понижават цените на услугите. Майсторите се представят пред обществото като пропагандатори на по-хуманни условия на труд за наетите деца и такива намерения заявяват като причина за обединението си, твърдейки, че за подобрението не е нужна регулация чрез закони. Настояват за възможни допълнителни методи и средства за облекчаване на условията, но без да се изисква контрол от страна на държавата. Искреността на намеренията им обаче се опровергава от факта, че комитетът се активизира само когато предстоят парламентарни обсъждания на закони за забрана на наемането на момчета и никога извън тази перспектива. След като опасността премине и проектозаконът е отхвърлен, майсторите показват, внезапно и изненадващо, слаба заинтересованост по отношение на условията на труд. Характерно е, че се занимават с други хуманитарни дейности, за да увеличат своята популярност на фона на общественото неодобрение по отношение на техните занимания (Manen, Op. cit., pp. 94 – 105).

От първостепенно значение за майсторите коминочистачи в хода на техните борби е да докажат, че съоръженията за почистване на комини са неефективни и дори опасни. Собствениците на имения услужливо са съветвани да не ги използват, защото има висок риск от пожари в сградите, срутвания на дымоотводите и мръсотия в помещенията. Правят се умишлено

неуспешни демонстрации, за да се убедят богатите господари и слугите, че се нанасят вреди на имота. Има документиран спор от Камарата на общините, в който коминочистач твърди, че от 61 комина с машина би могъл да почисти едва 19. Но се намесва собственикът на имение и филантроп Джон Белами, който решава лично да проследи процеса и резултатът се оказва съвсем различен – почистени са 60 от 61 комина, като останалият единствен непочистен комин се нуждаел от леко преустройство, за да може да подлежи също на почистване с машина (Hammond, *Op. cit.*, p. 186). Освен собствениците на имения, слугите също не харесват машините, заради мръсотията, която правят при демонстрациите, а съпругите и домакините са притеснени, че се повреждат и мебелите (Phillips, 1950, p. 457).

Обществото като цяло не може да се примири с този болезнен социален проблем. Благодарение на медиите и художествената литература интересът към съдбата на малките момчета не стихва. В големите градове Обществата за защита на момчетата имат много членове от различни социални класи, обединени от желанието за промяна. Вниманието на хората е привлечено към проблема с нехуманното отношение спрямо катерещите се момчета най-вече при новини за фатални инциденти. Тези случаи обикновено предизвикват тревога сред обществеността и присъстват в медийното пространство всяка година по няколко пъти. Има описани случаи, при които загивали едновременно две момчета в един и същи комин (Turner, *Op. cit.*, p. 37).

И въпреки всичко практиката не е прекратена и историята на борбата за защита на момчетата е доста тъжна и отнема много десетилетия, докато се увенчае с успех. Героят от 1817, 1818 и 1819 г. е Хенри Грей Бенет, радикален депутат, който с подкрепата на Уилям Уилбърфорс внася няколко петиции в Парламента. Като цяло, между 1788 г. и 1840 г. в Парламента са внесени повече от 380 петиции, отнасящи се до катерещите се момчета. Тезата на Бенет е подкрепена от доклади на лекари, свидетелства на добронамерени коминочистачи, които са пострадали още като деца, както и от съобщения за пет фатални инцидента с момчета за една година. Изглежда обаче всички доказателства, аргументи и обществена подкрепа не са достатъчно основание за скептично настроените лордове (защото има и такива, които подкрепят реформите), които няколко пъти връщат закона за преразглеждане, защото имало нужда от повече свидетелства, както и от повече комисии, които да докажат категорично, че чистенето на комини е толкова опасно занимание за бедните деца.³

Като цяло в Камарата на лордовете витае недоверие по отношение на комисиите, назначавани от Долната камара. В конкретния случай съществуващите съмнения се подклаждат от гневните протести на коминочистачите, които обвиняват членовете на комисиите и

² Manen, *Op. cit.*, p. 199; Hammond, *Op. cit.*, p. 187.

представителите на Парламента в манипулиране на фактите. Проблемът е, че в Камарата на общините Обществото за замяна на момчетата има силно лоби сред депутатите и тя е обвинявана в преднамереност (Manen, *Op. cit.*, pp. 246 – 247). Така Горната камара назначава свои комисии, пред които умишлено и с помощта на коминочистачите се правят добре дирижирани и внимателни експерименти с деца, така че никое от тях да не пострада. Наемат се фалшиви свидетели, които да твърдят, че проблеми няма или те са силно преувеличени. Чиновникът Дейвис разделил комините на Лондон на категории, според които от 1000 комина 990 можели да се почистят с машина, но не и последните 10, което се използва като аргумент, че момчетата са крайно необходими. Голяма част от лордовете са обезпокоени, че домовете и именията им щели да изгорят, и законът отпада още на ниво комисия. Когато Бенет осъзнава, че не може да се отмени законово практиката с експлоатацията на момчетата, се опитва поне да наложи смекчаване на условията на труд, като например 10 години да бъде минималната възраст, новите комини да се строят така, че да подлежат на почистване с технически средства, да не се наемат момичета, да не се задължават децата да викат по улиците. Въпреки всичко лордовете отново са против (Hammond, *Op. cit.*, pp. 187 – 189).

Няма как да не направи впечатление изключителната изобретателност на майсторите наемници и на лордовете в изнамирането и предоставянето на аргументи против закона в опита да се спънат реформите. Известни са и подаваните петиции от загрижени за благото на обществото майстори, които се „тревожат“ как ще преживяват бедните деца от сиропиталищата без този ценен занаят. Един от наемниците, Джон Кук, е загрижен за здравето на момчетата, което според твърденията му силно се подобрявало от чистенето на комини. Пред комисията той обяснил, че в човешкия организъм живеели червеи, които го рушали отвътре, но саждите прочиствали тялото от тях и здравословното състояние на децата се подобрявало (Turner, *Op. cit.*, p. 38).

Освен именията, които можело да пострадат при пожар, аргументи и от друг характер притесняват лордовете – рискът подобно законодателство да повдигне въпроса за използването на малки деца като слуги и за своеволното им третиране от господарите, което би създавало допълнителни неудобства. Интересен е доводът на адмирал Йорк, обвинявайки реформаторите, които са загрижени за живота на момчетата, в стремеж да позволят неконтролирано умножаване на човешкия род, което можело да има неизличими последици за обществото. Граф Лодърдейл, от своя страна, обвинява същите радикални депутати в търсене на популярност с цел да придадат смисъл на временното си представителство в Парламента. Същият категорично заявява, че ще се бори до последния си дъх срещу въвеждането на закона (Turner, *Op. cit.*, p. 40).

След серията от неуспешни опити през 1817, 1818 и 1819 г., през 1834 г. най-накрая се стига до прокарване на нов закон. Основание да се повдигне

въпросът пред Парламента дава все по-разпространената практика да се използват технически средства за почистване на комините, естествено следствие от което би трябвало да бъде забраната за катерещи се момчета. До такава обаче отново не се стига, най-вече защото сред мнозинството от лордовете продължава да битува подозрителността към подобни съоръжения, които можели да навредят на именията им. Законът ограничава наемането на деца под десет години, което обаче както коминочистачите, така и собствениците редовно продължават да нарушават. Същият закон все пак предвижда някои промени, които щели да окажат известно влияние – не може да се наемат деца от сиропиталищата без тяхното лично съгласие, дадено под клетва пред свидетелството на магистрат. Тази особеност е добре предадена в романа „Приключенията на Оливър Туист“, където се разиграва подобна сцена (Turner, Op. cit., p. 42). Друга промяна е правото само на уседналите коминочистачи да наемат деца под 14 години, както и забраната да се вика по улиците. Вероятно компромисът от страна на майсторите този път е продиктуван от усещането, че губят обществена и парламентарна подкрепа и залагат на постановката, че трябва да се направи разграничение между тези, които полагат грижи за децата, и тези, които са безотговорни, като наемат деца от бедстващи родители и ги вкарват насила в комините. Освен това искат да изключат от бизнеса пътуващите колеги коминочистачи (Manen, Op. cit., p. 270).

Законът от 1840 г. поставя 16 години като долна граница за чиракуване, а 21 за катерене. Той уточнява и допълва мерките, свързани с изискването на съгласие от страна на децата, подкрепено с клетва пред магистрат, за да започнат практика на коминочистачи. Предвидено е след 1842 г. децата, които попадат в ограничителната възраст, да могат по собствено желание да напуснат професията. Подобни стъпки могат да се тълкуват не само в интерес на момчетата, но и да са от полза за майсторите, които вече имат оправдание, че децата сами са пожелали заниманието. Това би могло да се приеме като положителна оценка за тяхното отношение и за в бъдеще разказите за злоупотреби да бъдат определяни като измислени или преувеличени (Manen, 2013, p. 102). Друга особеност е, че тежкия и неприветлив живот в сиропиталищата, както и обещанията за по-добро място можели да подлъжат момчетата да подпишат документите, но после горчиво да съжаляват, след като се сблъскат с още по-суровата реалност на живота на коминочистачи, какъвто е случаят с историята на Сам Шарп, публикувана през 1834 г. (Manen, 2013, p. 108). Остава висящ въпросът дали е възможно, след като веднъж са дали съгласието си, да се откажат от договора. Няма много законови основания да се откаже разглеждане на подобни жалби. Нийлс ван Манен обаче описва документираната история на оплакано се пред магистратите момче, което имало видими увреждания от работата и не получило обещаното заплащане от майстора (Manen, 2013, p. 109). Един от начините да се заобиколи законът е, когато майсторите неофициално и без подписан договор наемат момчета, без да им дават

статут на чираци, а пред обществото и властите твърдят, че тяхната работа е само да носят чувалите със сажди. Когато обаче, влизайки в домовете, се скриват от погледите на наблюдателите, децата са изпращани отново да чистят комините. Дори високите глоби, които законът предвижда за наемници и собственици, не спират нарушителите (Horn, *Op. cit.*, p. 21).

Като цяло е било много трудно да се убедят магистратите, че е извършено нарушение. За да се обвини наемникът майстор, не е достатъчно да се види момче, което влиза в дома с четки и инструменти и тялото му е изцапано със сажди. Изискването е да се установи на място от наблюдаващ чиновник, че детето се подава от комина, което изисква предварителна уговорка и организация. А на фона на тези несъответствия статистиката продължава да отчита трагичните инциденти – от 1840 г. до 1860 г. са регистрирани 23 безспорни случая на задушени или намерени мъртви момчета (Gregg, 1982, p. 465).

Ако трябва да се отчетат някакви положителни промени, столицата е водеща в това отношение. Там Обществото в защита на момчетата е по-силно в сравнение с провинцията, а общественото мнение обикновено най-бдително. През 1842 г. жителите на Лондон са уведомени да си преустроят комините чрез няколко статии и съобщения във вестник „Таймс“, но не всички собственици били склонни да се съобразят със закона (Phillips, 1949, p. 47). Според Хамонд след 1840 г. в Лондон заради влиянието на общественото мнение и активните магистрати се приключило с децата коминочистачи, а комините се преустроили. В Бристол обаче борбата продължава (Hammond, 1923, p. 223).

Въпреки затрудненията обществеността не остава безразлична към съдбата на малките момчета и някои ентузиастични и филантропи, виждайки бездействието на официалните власти, сами се ангажират да следят за нарушения. Такъв е случаят с Питър Хол, който се нагърбва с нелеката задача и дори обикаля страната с тази цел. Защото ако в Лондон има напредък, то в провинцията броят на катерещите се момчета се увеличава. Пречка пред желаещите да контролират спазването на правилата била неизчерпаемата изобретателност на майсторите: полицаят на гарата на съответното селище е предупреждаван да информира, ако забележи, че въпросният наблюдател или филантроп слиза от влака. Стига се дотам Питър Хол сам да се досети, че е разпознаваем, и се принуждава да наема, от своя страна, човек, който да го замести и да извърши вместо него задачата (Gregg, *Op. cit.*, p. 465).

Според Лайънъл Роуз общества от подобни застъпници за момчетата се появяват в много от големите центрове като Бирмингам или Северен Стафордшир, но в провинцията нещата продължават да са трагични. От 1856 г. като мярка срещу лошите практики започва да се публикува периодично издание – „Застъпник за катерещите се момчета“, където се съобщава за всеки инцидент или злоупотреба, за които авторите научат (Rose, 1991, pp.

55 – 56). Добър пример дават и две от общо четирите лондонски енории, които още от 1810 г. отказват да си сътрудничат с коминочистачите при предаването на деца от сиропиталищата за чиракуване. Причината е, че са установили как тази практика води до нараняване и осакатяване и как същите момчета били принудени да крадат като по-възрастни, тъй като не са способни да извършват никаква друга трудова дейност. На практика се доказва, че е възможно държавните служители самостоятелно и по своя преценка да решат проблема, без да чакат нужните ограничения да бъдат санкционирани от закона (Manen, 2013, pp. 103 – 104).

Някои от богатите собственици на имения също проявяват съзнание по отношение на съдбата на момчетата и не одобряват подобни нехуманни практики. Лорд Едбъри остава изумен, когато си стоял в дома и от камината се търкулнало момче директно на пода в средата на гостната. Когато поисква обяснение от майстора защо не се използва подходяща техника за целта, му е отговорено, че димоотводите на имението му не позволяват. Лордът веднага заповядва те да се преустроят така, че да не се налага повече да се наемат деца за почистването им (Gregg, Op. cit., p. 465)⁴.

Изключително активна и положителна роля в борбата за защита на момчетата изиграва лорд Ашли, по-късно познат като граф Шафтсбъри. Първоначално той се ангажира с правата на децата от фабриките, но впоследствие вниманието му е привлечено от най-подтиснатите, измъчени и унижени същества на земята (Turner, Op. cit., p. 44). Лорд Ашли прегръща много сериозно ролята си на защитник на малките коминочистачи, като лично се захваща да наблюдава тяхната работа. Той често влиза в спор с майсторите, разкрива пред обществото истинските им намерения, отделя лични средства в борбата, оповестява негативните прогнози за продължителността на живот на децата и как биха могли да се отърват от смъртта. Но освен в близката околност, лордът се стреми да помогне за решаването на проблема в цялата страна, което става възможно след като се сдобива с титлата „ърл“ и с място в Камарата на лордовете. През 1851 г. описва случай със задушено момче, чийто господар отсъствал от мястото на инцидента и не понесъл отговорност. Лордът настойчиво организира законодателни инициативи, като внася предложения за актове през 1851, 1852 и 1853 г. в името на 4-те хиляди прокълнати деца в този „отвратителен бизнес“, както често пише в дневника си (Phillips, 1949, p. 48). Под негово влияние през 1853 г. се основава Общество на катерещите момчета с членове от Парламента. Лорд Шафтсбъри става председател, а епископ Съмнър – президент на Обществото. Основната цел на организацията е да се следи за злоупотреби, за които дори често няма наказани (Hammond, 1923, p. 222).

⁴ Историята на това момче има добро продължение – макар да е споделяло тежкия живот на дете коминочистач и да е минало през всички жестоки изпитания, то успява впоследствие да просперира. След години служба събира малко средства и купува техника за почистване на комини, основава своя фирма, оженва се и става уважаван методист.

Масовото нарушаване на закона от 1840 г. принуждава лорда да постави неколкостранно въпроса пред Парламента. Тъжната равностойност от този печален опит обаче Шафтсбъри отразява в своя дневник, където пише, че лордовете отново не са показали никакво съчувствие към най-прокълнатите деца на земята (Hammond, 1923, p. 228). Въпреки че почистването чрез съоръжения става все по-лесно и достъпно, особено след като през 1831 г. те са усъвършенствани от Джоузеф Глас, съпротивата срещу реформите продължава. Част от лордовете реагират негативно на предложенията на лорд Шафтсбъри и го обвиняват в излишно бързане. Отново се пуска в обращение добре познатата и отработена в предишните дебати аргументация, целяща да възпрепятства забраната за катерещи се момчета. Като се започне от загрижеността за сградите и имената и се спомене опасността от разглеждане на бедните младежи, както и високите хуманни ценности на британско общество, на което не му трябва закон, и се стигне до отказа да се признае за вредите върху здравето на децата коминочистачи. Назначават се постоянно нови и нови комисии, докато не се докаже, че проблем всъщност липсва, и така „излишният и вреден“ закон не се приема (Turner, *Op. cit.*, p. 45).

Според изследователя Нийлс Ван Манен има разлика в кампаниите на филантропите и реформаторите преди 1840 г., когато фокусът е върху опазване на здравето и живота на коминочистачите, и след 1840 г., когато борбата вече е да се търси решение на въпроса защо въведените закони масово се нарушават и как това може да се избегне (Manen, 2010, p. 43). Според Полин Грег постепенно съзрява идеята, че ключът към преодоляване на проблемите е в назначаването на достатъчно отговорна и влиятелна институция, която да контролира съблюдаването на законите, отнасящи се до коминочистачите. Това се отчита и като основен проблем при регулациите от 1834 г., 1840 г., 1864 г. – поставят се определена възраст като ограничение и определени изисквания към наемниците, но няма кой да следи дали тези ограничения се спазват (Gregg, *Op. cit.*, p. 466)⁵. Макар че законът от 1864 г. поставя здравните власти като упълномощена институция, те не разполагат с необходимата юридическа сила да водят разследване и да наказват нарушителите.

Ако след 1840 г. има известен спад, според доклада от 1862 г. се забелязва тревожно увеличаване на катерещите се момчета, а варварските практики не спират. Деца са крадени, отвлечани и продавани и колкото по-малки са на ръст, толкова по-висока става тяхната цена. А когато по-късно порастват твърде големи, за да се поберат в тесните комини, се оказват неподходящи за работата и се приобщават към представителите на най-бедните, най-недолюбваните и най-неграмотни обществени слоеве. Комисията от 1863 г. докладва за жестоко отношение – дълъг

⁵ Законът от 1864 г. поставя като минимална възраст за наемане на момчета 16 години.

работен ден, разранени лакти и колене така сякаш „са изтръгнати капачките“, грубо третиране на раните, лоша хигиена (къпане от година на година), спане върху саждите. Всичките злини, заради които са въведени предните закони, продължават да се ширят, и то в най-грозната си форма. Крайното заключение на комисията е, че всички актове на Парламента са систематично нарушавани, и то почти винаги с абсолютна безнаказаност. Прави впечатление, че за катерещите се момчета обществеността не говори достатъчно силно, освен в случаите, когато някое момче е избягало от майстора си и после е заловено и затворено, защото е нарушило договора (Gregg, *Op. cit.*, pp. 137 – 138).

Споменатият по-горе филантроп Питър Хол от Стокпорт, който е активист от Асоциацията на Северен Стафордшиър и Бирмингам за предотвратяване на наемане на катерещи се момчета, през 1862 г. изтъква ниското им ниво на грамотност. Чарлз Кингсли с романа „Водните бебета“ от 1863 г. изглежда е бил доста добре запознат: героят му не се къпе, не може да чете, не е чувал за Бог, половината време се смее, половината плаче.⁶ Назначената по това време комисия, която разглежда случаите с наемането на деца, отбелязва четири важни аспекта, които стават повод да се нарушава законът от 1840 г. – апатията и предразсъдъците от страна на собствениците на имоти, нуждата от машини, за да стане ефективен законът, неохотата на магистратите да обвиняват нарушителите и несъвършенствата на самия закон (Bennett, 1991, pp. 54 – 55).

Разказите на свидетели пред комисията от 1862 г. хвърлят сянка върху етичното отношение на „най-моралните“ хора на земята – англичаните. Едно от обясненията за влошаване на положението е, че се появяват ново поколение майстори, които никога не са се катерели като деца и затова са най-жестоки. Като друга причина се изтъква и непрестанното търсене, на което майсторите отговарят със съответното предлагане. В Нотингам, където комините традиционно са тесни, се търсят постоянно момчета. В Бъкингам услугите им са използвани от търговци, благородници, магистрати, дори депутат. След 1853 г. в Лондон, където практиката по принцип е изчезнала, постепенно се наблюдава нейното завръщане, дори има задушено момче. Прилагането на закона зависи от съвестните граждани, които се обединяват в общества или докладват за нарушения на съседите си, като дори са готови да похарчат пари за целта или да поемат някои рискове. Например Уилям Ууд от Бродън, благодарение на чиито усилия броят на катерещите се момчета е силно намален, е наказан от майсторите затова, че искал да ползва машина, като му запушват тайно комина (Hammond, 1923, pp. 228 – 231).

Не спират и съобщенията за фатални инциденти – през 1862 г. момче на седем години било принудено да чисти комин при горяща камина и

⁶ <https://www.gutenberg.org/ebooks/1018>

починало, като наказанието за господаря му била само глоба от 7 паунда. Момче от Ист Енд, Лондон, загинало, като се заклешило в комин през 1861 г. Патолог от Нотингам също съобщил за момче, загинало при почистване на комин към горяща камина, на която дори е трябвало да стъпи, за да се качи. При друг случай господарят запалил снопче слама, защото си мислел, че момчето не излиза, тъй като е заспало, но се оказало умряло (Gregg, *Op. cit.*, p. 466).

Голямата надежда на нещастните деца обаче продължава да е неуморният защитник лорд Шафтсбъри. Законът за регулиране на коминочистачите от 1864 г. е плод именно на неговите усилия, но докладът на Комисията за заетостта на децата от 1866 г. дава да се разбере, че отново е белязан от провал. Въпреки че предвижда наказание от десет паунда за нарушителите, които използват деца за почистване на комини, сведенията показват, че практиките продължават (Gregg, *Op. cit.*, p. 466).

Благодарение на категоричните доклади на комисията, на повишен обществен интерес и на пресата законът минава през Камарата на общините без дискусии. Въпреки това Шафтсбъри споделя в дневника си тревогата, че той нямало да реши проблемите (Hammond, 1923, p. 232). Магистратите не били склонни да променят практиките си само защото е опреснен стар закон (от 1840 г.). Пред комисията от 1866 г. Питър Хол докладва, че има 12 случая, при които майсторът не е платил глоба (Hammond, *Op. cit.*, pp. 233 – 234). Той споделя и тревогата си, че в повечето градове броят на момчетата нараства. В Бирмингам, въпреки борбите, още има 25 момчета между 5 и 10 години. Но има и положителни примери, които можели да послужат за бъдещи реформи: в Глазгоу и Единбург общината изисква лицензи и има строг контрол (Benett, 1991, p. 56). Изводът е, че законът от 1864 г. е ефективен там, където се взема насериозно от общността, и е безсмислен там, където цари безразличие в обществото и липсва желание от страна на полицията да се намеси. Питър Хол предлага да се изискват лицензи и официално полицията да бъде отговорна за контрол над злоупотребите. Неговите предложения са включени в акта от 1875 г. (Benett, *Op. cit.*, p. 56).

По повод на поредната детска смърт от 1872 г.⁷ лорд Шафтсбъри с горчивина отново отбелязва в дневника си, че годините на деспотизъм и жестокост не са свършили. За да предизвика отново общественото внимание, графът публикува статии за безсрамното погазване на закона дори от държавните институции. На 20 март 1873 г. Шафтсбъри поставя за разглеждане закона (Hammond, 1923, p. 234). Две години по-късно дългогодишната кампания на лорда се увенчава с успех. Той произнася прочувствена реч пред Камарата на лордовете. От тяхна страна този път

⁷ Gregg, 1982, p. 466. Във вестник „Таймс“ се съобщава за загинало седемгодишно момче (Кристофър Друмонд) в комин само 15 минути след като е влязло да го чисти, а господарят бил наказан да положи 6 месеца тежък труд.

няма опозиция, нито дискусии в Долната камара. Законът от 1875 г. се смята от много автори като тържествен завършек на дългите борби за справедливост.⁸ Реално той повтаря забраната за използване на деца, но новото се състои в упълномощаването на полицията като контролиращ орган за дейността на коминочистачите. Тя единствено има право да издава лицензи за тази дейност, като обновяването им е предвидено да става всяка година. Лицензите могат да се отнемат и за нарушения спрямо предишните закони от 1840 г. и 1864 г. Задължение на полицията е да контролира спазването на правилата (Gregg, *Op. cit.*, pp. 466 – 467). Комините вече повсеместно се чистели с механични средства, като безспорен фаворит сред тях е машината на Джоузеф Глас (Phillips, 1950, p. 462).

В своя дневник Шафтсбъри пише, че 120 години са се изтърколили от времето, когато добрият Джонас Хануей изложил на показ пред обществеността бруталната неправда. Тази практика съществувала в цяла Англия и Ирландия при цялото знание и съгласие на всички класи. Според лорда още Хануей е искал да има лицензи, но предложението му било отхвърлено. Споделил също радостта си от аплодирането в Камарата, благодарил на Бог, че му е помогнал да прочисти страната от злото, както и на вестник „Таймс“ за подкрепата – пожелал на медията да бъде благословена (Hammond, 1923, p. 236).

Има автори, които твърдят, че въпреки големите промени, до края на XIX век все пак се срещат деца коминочистачи. Старите сгради продължават да съществуват и комините им се нуждаят от почистване от катерещи се момчета. Мнението е подкрепено от сведение, публикувано във вестник от 1942 г., според което отново се е наложило да се обновят законите за забрана за използване на деца и за строеж на комини, които не можели да се почистват с механични съоръжения.⁹ В случая изглежда става въпрос за изключение и нарушаване на закона, а не за масова практика.

Това, което смущава в историята на катерещите се момчета, са консерватизмът и неспособността на британското общество да се справи с този социален проблем в толкова дълъг период. Много автори се опитват да анализират причините за забавянето на адекватния законодателен отговор, и то при една сравнително добре работеща политическа система през XIX век. Трябва да се вземат под внимание духът на епохата и концепцията за децата, която търпи някои промени в модерната епоха. Съвременниците от XVIII и началото на XIX век не се смущават от детския труд и не са толкова склонни да съчувстват на децата на бедните (Manen, 2010, p. 21). Ван Манен не приема цитираната от него позиция на Джордж Филипс, че кампанията за защита на момчетата отразява сблъсък между две ясно обособени фракции – на реакционната привилегирована класа, която се опитва да

⁸ Chimney Sweepers Bill (No 71), Volume 224, 11 May 1875.

⁹ <https://www.geriwalton.com/climbing-boys/>

запази стария ред, и на либералната социално ангажирана група, която се бори за промяна. Вместо това изследователят, въз основа на анализ на членовете на Обществото за защита на момчетата, изтъква, че движението има своите симпатизанти от двете камари, както и от двете партии, виги и тори, включително лордове и епископи (Manen, *Op. cit.*, pp. 106 – 107). Според него забавянето на реакцията на законодателите, в това число и неуспешните опити от 1817, 1818, 1819 и 1824 г., са резултат от особеностите на политическата система и законотворческата дейност. Причините трябва да се търсят в спецификите на законодателните процедури, динамиката на позициите на членовете на Парламента, твърде емоционалния подход, противоречивите свидетелства, взаимодействието между парламентарните и извънпарламентарните сили, лобирването, отношението на магистратите и недостатъчно отработената в по-ранните кампании риторика относно здравните аспекти на използването на деца в комините (Manen, *Op. cit.*, pp. 272 – 276).

Според Хамонд съпротивата донякъде се дължи на особения манталитет на англичанина от XIX век, който обичал дома си и не харесвал някой да му се бърка в домашните проблеми, т.е. в личните дела; той следвал принципа: моят дом е моята крепост. Лордовете били особени защитници на домашното уединение, което свързват с т.нар. „право на собствеността“ (Hammond, 1923, p. 217). Всички тези мнения и аргументи на изследователите имат своята тежест, но, според мен, основна отговорност за експлоатацията трябва да се търси сред собствениците на имения, основната част от които са лордове и членове на Горната камара. Те са най-активните противници, макар и да има някои изключения, на аболиционистките кампании, защото са засягани личните им материални интереси. Това се доказва с голяма част от действията им – назначаване на нови комисии, подценяване на проблема, забавяне на законите и отрицателен вот. Друго доказателство е фактът, че детският труд е законово ограничен по-рано във фабриките и мините, отколкото в комините на именията, защото първите са собственост принципно на буржоазията, а вторите – обикновено на лордовете. Реакционната позиция на лордовете се съчетава и с традиционното им отношение на безразличие към съдбата на децата на бедните родители, като тяхното незавидно положение се обяснява с естествената йерархия на обществото. Разбира се, не бива да се забравя, че самите майстори наемници имат пряка отговорност за съдбата на катерещите се момчета. Изглежда, че в английското общество тези майстори, заедно с голяма част от лордовете, образуват по-силно и влиятелно лоби, което дълго време не е преборено от инициаторите на реформите. Не бива да се пренебрегва и безотговорното отношение на представителите на други обществени групи – магистратите, икономите и собствениците на сгради. Прави впечатление, че стига да липсва нужният контрол, законите могат масово да се нарушават, противно на очакванията за дълбокото преклонение на англичаните пред

закона. Обществото не е достатъчно зряло, поне до втората половина на XIX век, за да защити децата си, и допуска съществуването на няколко поколения малки страдалци. Тази духовна зрялост се постига паралелно с либералните промени в политическата система на страната и възпитаването в гражданско съзнание на нейните поданици.

References:

Bennett, A. (1991). *A working life: child labour through the nineteenth century*. Pool: Waterfront Publications.

Gregg, P. (1982). *A Social and Economic History of Britain, 1760 – 1980*. London: Harrap.

Hammond, J. L., Hammond, B. (1917). *The Town Labourer (1760 – 1830)*. London: Guild Books.

Hammond, J. L., Hammond B. (1923). *Lord Shaftesbury*. London.

Horn, P. (1994). *Children's Work and Welfare, 1780 – 1890*. Cambridge: Cambridge University Press.

Manen, van N. (2013). Agency and Reform: The Regulation of Chimney Sweep Apprentices, 1770 – 1840. In N. Goose, K. Honeyman. *Childhood and Child Labour in Industrial England, Diversity and Agency, 1750 – 1914*. London and New York.

Manen, van N. (2010). *The Climbing Boys Campaign in Britain, c. 1770 – 1840: Cultures of Reform, Languages of Health and Experiences of Childhood*. University of York.

Phillips, G. L. (1950). Abolition of climbing boys. In *The American Journal of Economics and Sociology 1950-07*: Vol 9, Iss 4.

Phillips, G. L. (1949). *England's climbing boys; a history of the long struggle to abolish child labor chimney-sweeping*. Harvard: Harvard University Press.

Rose, L. (1991). *The Erosion of Childhood, Child Oppression in Britain 1860 – 1918*. London and New York: Routledge.

Turner, E. S. (1950). *Roads to Ruin. The Shocking History of Social Reforms*. Britain: Penguin Books.

<https://www.geriw Walton.com/climbing-boys/>